

Heeft Naäman huidvraat of is het huis melaats?

De vertaling van *tsara'at* in de Nieuwe Bijbelvertaling.

In een bijbelvertaalproject worden meestal afspraken gemaakt over de vertaling van realia, zodat concrete zaken uit de wereld van de bijbel voor zover mogelijk met dezelfde term in de vertaling aangeduid worden. Zo zijn er voor De Nieuwe Bijbelvertaling lijsten gemaakt met afspraken over maten en gewichten, muziekinstrumenten, planten en edelstenen. Vaak is er geen inhoudelijk probleem maar moet worden vastgesteld wat een goed modern equivalent is, maar soms weten we ook niet goed wat de betekenis is van een term in de brontekst: gaat het om een stekelvarken of een roerdomp, om hysop of majoraan?

Een probleem dat op dit terrein ligt is de vertaling van de Hebreeuwse term *tsara'at*. Deze term wordt in de brontekst gebruikt voor verschillende huidaandoeningen, maar ook voor een aantasting van leer, stof en garen, of muren van een huis. Het verschijnsel ligt dieper dan de omringende oppervlakte en breidt zich steeds verder uit (zie Leviticus 13 en 14). Maar ook al weten we vanuit de brontekstgegevens wat er met de term *tsara'at* bedoeld is, het is niet eenvoudig om het huidige Nederlandse equivalent ervan te bepalen.

In de NBV is *vraat* dan wel *huidvraat* gekozen als vertaling voor *tsara'at*. Deze vertaling lijkt niet direct voor de hand te liggen; *huidvraat* is zelfs een woord dat tot nu toe niet bestaat. In dit artikel wordt uiteengezet hoe de vertalers tot deze keuze gekomen zijn.

Leviticus 13 en 14

Traditioneel wordt in Nederlandse bijbelvertalingen (SV en NBG '51) de term *tsara'at* vertaald met *melaats*. Niet alleen de persoon die de huidaandoening heeft is melaats, ook de levenloze objecten worden door melaatsheid getroffen. Zo spreekt Leviticus 13:1-2 in de NBG-vertaling van 1951 over mensen:

'En de HERE sprak tot Mozes en Aäron: Wanneer iemand op de huid van zijn lichaam een zwelling of uitslag of lichte plek heeft, welke op de huid van zijn lichaam tot de plaag van melaatsheid zou kunnen worden, dan zal hij tot de priester Aäron of een van zijn zonen, de priesters, gebracht worden. De priester zal dan de aangetaste plek op de huid van het lichaam bezien, en als het haar op de aangetaste plek wit is geworden en het blijkt, dat de aangetaste plek dieper zit dan de huid van zijn lichaam, dan is het de plaag der melaatsheid; als de priester dat ziet, zal hij hem onrein verklaren.'

Er volgen gedetailleerde aanwijzingen wat te doen in diverse gevallen. Verderop, in Leviticus 13:47-49, komen objecten aan de orde:

'Wanneer aan een kledingstuk een plaag der melaatsheid zal zijn, aan een wollen of linnen kledingstuk, hetzij aan de schering, hetzij aan de inslag van het linnen of van de wol, of aan iets van leder gemaakt, en indien de aangetaste plek groenachtig of roodachtig is aan het kledingstuk of aan het leder, hetzij aan de schering, hetzij aan de inslag, of aan enig lederwerk, dan is dat de plaag der melaatsheid, en zal het aan de priester getoond worden.'

De priester legt het aangetaste voorwerp apart en bekijkt het na zeven dagen weer: wanneer de aangetaste plek aan het kledingstuk, de stof of het leer zich heeft uitgebreid, 'dan is de plaag een kwaadaardige melaatsheid' en moet de priester het aangetaste voorwerp verbranden. Ook een huis kan door melaatsheid worden getroffen en onrein verklaard worden:

'Wanneer gij komt in het land Kanaän, dat Ik u ten bezit geef, en Ik de plaag der melaatsheid doe ontstaan in een huis in het land dat gij bezit, dan zal hij, van wie dat huis is, het de priester komen mededelen en zeggen: bij mij aan huis vertoont zich iets als de plaag. Dan zal de priester gebieden het huis te ontruimen, voordat de priester komt om de plaag te bezien, opdat niet alles wat in het huis is, onrein zij; daarna zal de priester komen om het huis te bezien.' (Leviticus 14:34-36)

Een huis met aangetaste muren moet vervolgens zeven dagen afgesloten worden, en daarna worden aangetaste stenen afgekrabd of verwijderd. In het uiterste geval wordt het huis afgebroken.

Melaatsheid en lepra

Aanvankelijk werd ook in het NBV-project gekozen voor de traditionele vertaling 'melaats', al werd als bezwaar van dit woord wel gezien dat bij het spreken van melaatsse wol en melaatsse muren het begrip 'melaatsheid' erg ver opgerekt werd. Toen echter 2 Koningen, met het verhaal van de aan melaatsheid lijdende Naäman, ter lezing aan de supervisors werd voorgelegd, rezen er bezwaren van andere aard tegen deze term. Het woord 'melaats' bleek door veel mensen, met name in Vlaanderen maar ook in Nederland, gelijkgesteld te worden aan lepra. Ook in het woordenboek van Van Dale wordt als eerste betekenis van melaatsheid gegeven 'lepra, een besmettelijke ziekte door de leprabacil veroorzaakt, waarbij de weefsels worden weggevreten.' De leprabacil is in 1870 door Hansen ontdekt; de ziekte komt in Nederland allen nog incidenteel voor bij mensen die uit tropische landen afkomstig zijn, maar elders op de wereld is het nog steeds een gevreesde infectieziekte die veel mensen treft en nog steeds tot sociaal isolement leidt.

Maar de *tsara'at* uit het Oude Testament kan niet hetzelfde zijn als lepra. De symptomen die in Leviticus beschreven worden duiden ook niet op deze ziekte, en lepra kwam bovendien in het Midden-Oosten niet voor voordat het leger van Alexander de Grote in de vierde eeuw voor Christus de ziekte er introduceerde na zijn veldtochten naar Azië.¹ Historisch zou het mogelijk kunnen zijn dat er bij de lijdenden aan 'melaatsheid' in het Nieuwe Testament die door Jezus genezen of rein verklaard worden, wel sprake was van lepra, maar zeker is dit niet. De Griekse tekst spreekt hier van *lepra*, in de Septuagint ook ingezet als vertaling van *tsara'at*. Maar in

contemporaine Griekse literatuur wordt *lepra* meestal gebruikt als een algemene term voor huidziekten, terwijl naar lepra verwezen werd met de term *elephas* of *elephantiasis*.²

Samenhang

Onder *tsara'at* wordt in Leviticus niet één specifieke ziekte verstaan, maar de term wordt gebruikt voor diverse huidaandoeningen. Leviticus is dan ook geen medisch-diagnostisch handboek maar een handleiding voor priesters, die moeten weten hoe ze bepaalde aandoeningen moeten classificeren en vooral welke maatregelen ze vervolgens moeten treffen. Het belangrijkste indelingscriterium daarbij is rein of onrein. In Leviticus 13 en 14 wordt gedetailleerd beschreven hoe de priester kan vaststellen of een aangetaste persoon of een voorwerp rein of onrein is, en in de tekst blijkt duidelijk hoe belangrijk dat oordeel is: in geval van onreinheid kan er geen sprake meer zijn van contact met God en is de persoon of het voorwerp niet geschikt voor contact met de gemeenschap of voor gebruik. De priester besluit tot een bepaalde periode van afzondering en moet een reinigingsritueel uitvoeren om de mogelijkheid van contact met God te herstellen.

Opvallend is dat de beschrijving van *tsara'at* bij mensen en bij levenloze objecten sterk samenhangt: niet alleen de symptomen komen overeen, de consequentie van uitsluiting geldt zowel voor getroffen mensen als voor voorwerpen, en ook de verzoeningsrite die de priester uitvoert nadat hij iets of iemand weer rein verklaard heeft, is voor mens en huis vergelijkbaar. De priester moet buiten het kamp onderzoeken of iemand van zijn huidvraat genezen is.

'Als dat zo is, moet de priester opdracht geven om voor degene aan wie de reiniging moet worden voltrokken twee levende, reine vogels te halen en cederhout, karmozijn en majoraan. De ene vogel laat hij slachten boven een met bronwater gevulde aarden schaal. De andere, levende vogel moet hij, net als het cederhout, het karmozijn en de majoraan, in het bloed van de boven het bronwater geslachte vogel dopen, en met dat bloed moet hij degene die na zijn huidvraat moet worden gereinigd zevenmaal besprenkelen. Daarna verklaart hij hem rein. De levende vogel moet hij vrijlaten in het open veld.'

Zo wordt in Leviticus 14:3-7 in de NBV-vertaling voorgeschreven. Iets verder, in 14:49-53, luidt het:

'Om het huis van zonde te reinigen, moet hij twee vogels laten brengen, en cederhout, karmozijn en majoraan. De ene vogel moet worden geslacht boven een met bronwater gevulde aarden schaal. Vervolgens moet hij het cederhout, de majoraan en het karmozijn en de andere, levende vogel in het bloed van de geslachte vogel en in het bronwater dopen en dat zevenmaal in de richting van het huis sprenkelen. Zo reinigt hij het huis van zonde, met het bloed van de vogel en het bronwater en met de levende vogel en het cederhout, de majoraan en het karmozijn. De levende vogel laat hij vrij in het open veld buiten de stad. Zo voltrekt hij aan het huis de verzoeningsrite en wordt het weer rein.'

Ook in de tekst waarmee hoofdstuk 14 afgesloten wordt (Leviticus 14:54-57) blijkt deze samenhang:

‘Tot zover de voorschriften in verband met de verschillende soorten vraat: de voorschriften in geval van ziekelijke uitslag aan hoofdhuid of kin, van vraat aan stoffen of huizen, en van zwellingen, huiduitslag en vlekken op de huid. Zo kan men nauwkeurig bepalen wat er gedaan moet worden wanneer iemand onrein is of rein.’

Vanwege de structurele samenhang van de aanwijzingen voor de behandeling van mensen en voorwerpen besloten de vertalers van Leviticus dan ook Leviticus 13 en 14 als één perikoop te behandelen die niet onderbroken wordt door tussenkopjes. Behalve de eenheid van Leviticus 13 en 14 speelde bij de keuze voor een vertaling van *tsara’at* ook het verband met andere passages in de bijbel een rol. Het is van belang dat de term waarmee de ziekte van Naäman benoemd wordt direct de associatie met onreinheid en onaanraakbaarheid oproept. Hetzelfde geldt voor het verhaal van de tien ‘melaatsen’ die in Lucas ‘op een afstand’ van Jezus blijven staan. En in Matteüs 8 zegt Jezus tegen de man die hij rein heeft verklaard: ‘Ga heen en laat je aan de priester zien.’ Deze woorden krijgen pas zin als de lezer herinnerd wordt aan de voorschriften in Leviticus 13 en 14, en alleen een vertaling die overeenkomt met de terminologie in dat bijbelboek kan de lezer op dat spoor zetten.

Contextuele vertaling

In moderne vertalingen als de Groot Nieuwbijbel en de Willibrordvertaling wordt *tsara’at* bij personen vertaald met ‘huidziekte’ of ‘uitslag’ en bij voorwerpen met ‘schimmel.’ Maar vanwege de hierboven besproken structurele samenhang zochten de NBV-vertalers naar eenzelfde term voor mensen en dingen, en werd deze contextuele benadering afgewezen. Er is ook overwogen ‘aandoening’ te gebruiken voor mensen en ‘aantasting’ voor voorwerpen. Maar de algemeenheid van deze termen vraagt om een specificatie met ‘kwaadaardig’ of ‘besmettelijk’ – het eerste roept associaties met kanker op, het tweede klopt ook niet met de beschreven werkelijkheid. Daarbij kwam het verlangen naar een vrij compacte term die ook inzetbaar is in verhalende teksten: Naäman heeft *tsara’at*, evenals Mirjam en de tien mensen in Lucas 17, en het is niet fraai om in deze verhalen te moeten spreken over ‘getroffen worden door een kwaadaardige aandoening van de huid.’

Huidvraat

Tenslotte is voor ‘huidvraat’ en ‘vraat’ gekozen. Dat wil zeggen, het woord ‘huidvraat’ werd bedacht, want het is een neologisme, maar het is wel een goed Nederlands woord. Het is een samenstelling, die volgens een in het Nederlands gebruikelijk procédé van woordvorming opgebouwd is uit twee bestaande substantieven, en er is direct betekenis aan toe te kennen, zelfs zonder contextuele informatie.³

‘Huidvraat’ is niet zo algemeen als ‘huidziekte’ of ‘aandoening’, maar lijkt op een specifieke ziekte te wijzen. Tegelijk is het niet een bestaande specifieke medische

term die naar een bekende ziekte verwijst. Tenslotte is 'huidvraat' een compacte term die ook inzetbaar is in de Nieuwtestamentische genezingsverhalen.

Leviticus en Matteüs zijn met 'huidvraat' aan de supervisors en aan de literaire meelezers voorgelegd. De reacties liepen uiteen van 'Wel een mooi nieuw woord' tot 'Huidvraat kan werkelijk niet.' Iemand reageerde enthousiast: 'De vertaling '(huid)vraat' in Leviticus kan ik alleen maar toejuichen. '(Huid)vraat' kan inderdaad worden ingezet zowel waar het gaat om huidaandoeningen als waar het gaat om de aantasting van levenloze objecten. Beide vallen onder hetzelfde proces van classificatie door de priester, en handhaving van een gelijke term in de vertaling kan dit onderstrepen. Het Hebreeuwse tsara`at doet dat ook. Met '(huid)vraat' wordt aan deze aspecten recht gedaan.'

Maar iemand anders schreef 'Huidvraat trekt als neologisme veel aandacht, waarbij het lugubere aspect meer dan wenselijk overheerst'.

Vermoedelijk zal men aan het woord wennen en mogelijk vergaat het de lezer van de NBV als de supervisor die schreef: 'Toen ik voor het eerst het woord huidvraat tegenkwam, dacht ik: "Wat zullen we nou weer krijgen?" Maar al voortlezend raakte ik geestdriftiger. Voortreffelijke vondst!'

Clazien Verheul

¹ Zie o.a. S. Mark, *Alexander the Great, Seafaring, and the Spread of Leprosy*, in: *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 57, 3 (2002), pp. 285-311, en het lemma *Leprosy* in deel 4 van *The Anchor Bible Dictionary* dat zich op oudere literatuur baseert.

² *Anchor Bible Dictionary*, dl 4, p. 281.

³ In een brochure van de UBS, *Leprosy and the Bible*, London, z.j., een reprint van enkele artikelen uit *The Bible Translator* 1960 en 1961, wordt ook 'the invention of some descriptive word or expression' als oplossing voor het vertaalprobleem van tsara`at en lepra aanbevolen: 'this solution might well be far more widely used' (p. 32).